

UDC (УДК) 16.624:159.9

Козирєв Микола Петрович,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри психології управління
Львівського державного університету внутрішніх справ
(Львів, Україна)
e-mail: kozurevmp@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1832-1975

НАСИЛЬСТВО У СІМ'Ї ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Анотація. Розкрито поняття «домашнє насильство», види насильства (економічне, фізичне, сексуальне, психічне), типологію агресивних проявів за критерієм впливу мотиваційної складової та «неочевидні» насильницькі діяння; теорії, що пояснюють природу зневажливого ставлення та насильства, умови та чинники агресивності в сім'ї. Проаналізовано фактори ризику, обумовлені структурою сім'ї й моделлю спілкування, особистістю батьків і дитини.

Ключові поняття: насильство, види домашнього насильства, теорії, чинники, фактори ризику.

Kozyrev Mykola,
PhD (Philosophy),
Associate Professor, Associate Professor
of the Department of Psychology of Management,
Lviv State University of Internal Affairs
(Lviv, Ukraine)
e-mail: kozurevmp@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1832-1975

DOMESTIC VIOLENCE AS SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL PROBLEM

Abstract. The notion "domestic violence" and types of violence: financial, physical, sexual, psychological are covered in the article. Typology of aggressive manifestations concerning criteria of influence of motivation component: impulsive, instrumental, violence for the sake of violence, aggressive drive, violence through emotional pressure, forced, violence as a manifestation of individual and group solidarity; and "non-obvious" violent deeds: pedagogical violence, socializational, informational, imposture, indifference as violence are analyzed. Theories, that explain the nature of domestic violence: situational, social changes, symbolic interaction, social and historic or socio-cultural, systematic and family, individual and psychological are characterized in the paper. The author shows the determinants of destructive conflict and violence: spiritual degradation, neglecting religious and universal values, crises of morality, condition of anomie, liberalization of sexual morality, patriarchal, authoritarian traditions, spreading of false gender stereotypes, gender inequality in society and others. Factors of risk, conditioned by the structure of family and communication model: incomplete and family with many children, stepfather in family or foster parents, problems between parents, passing of negative experience from elder generation to younger, parents, who were victims or witnessed violence are tendentious to act the same in communication with own children, emotional and physical isolation of family, conflict or violent relationship of a child and parents are also covered in the article. Psychology of parents' personality: their psychological features, negative attitude to environment, low level of social skills, condition of psychological health as well as psychology of children: undesirable children, prematurely-born children with wounded or acquired mutilation, low intellect, health defection, etc. Domestic violence is a form of destructive social and psychological interaction that reflect its general trouble and violation in valuable and normative sphere of individuals.

Key concepts: violence, types of domestic violence, theory of violence, factors, factors of risk.

Вступ

Історія людства переконливо свідчить, що основи буття людини, її ставлення до соціального і природного середовища, духовні, моральні та світоглядні цінності закладаються в сім'ї. Психологічне здоров'я родини впливає на людину, її долю, життєвий шлях, бачення моделі своєї майбутньої сім'ї. Тому беззаперечним є твердження, що насильство в сім'ї, його поширення та виникнення нових форм і виявів руйнують не лише гармонію, злагоду, здоров'я членів родини, а й є однією з передумов негативного психологічного стану суспільства.

Фундаментальні засади домашнього насильства висвітлюються багатьма дослідниками: теоретичні основи насильства розглядають Л. Герасіна, І. Зверєва, М. Максимова; природу та наслідки домашнього насильства розкривають Т. Сафонова, Е. Цимбал, соціально-психологічні аспекти аналізують Н. Максимова, К. Мілютіна, І. Трубавіна, юридичні, психолого-педагогічні та медичні механізми запобігання домашньому насильству охарактеризовані в працях А. Довженко, В. Ганцюра, А. Присяжнюк, Я. Юрківа та ін. Розробляють методичні рекомендації та корекційні програми для працівників соціальної сфери, використовуючи вітчизняний і світовий досвід, С. Буров, І. Дубиніна, В. Міленко, М. Ясиновська та ін.

На нашу думку, проблема домашнього насильства є гострою та актуальною в сучасному суспільстві, але, аналізуючи наукові праці, можна визначити, що вона є не достатньо розробленою та дослідженою у соціально-психологічній літературі. Тому *метою статті* є розкриття сутності, видів та чинників домашнього насильства як соціально-психологічної проблеми.

1. Визначення і види домашнього насильства

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», *домашнє насильство* – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [3].

Практика соціальної роботи з сім'ями доводить, що до основних ознак домашнього

насильства можна віднести такі: першоджерелом насильства є виключно члени сім'ї або родини; необхідність збереження міжособистісних взаємовідносин і взаємодії з жертвою насильства; повторюваність учинення насильницьких дій, циклічність такого насилля; певна тривалість подібних дій; матеріальна, емоційна залежність між суб'єктами; високий рівень латентності; низький рівень караності винних за вчинене насилля; доволі часте поєднання кількох видів насильства; порушення особистих прав і свобод особи (жертви насильства в сім'ї); здійснення насильницьких учинків під дією алкогольних, наркотичних, токсичних тощо речовин.

Залежно від форм прояву насильства законодавчо виокремлено основні його види – фізичне, психологічне, сексуальне й економічне.

Фізичне насильство – форма домашнього насильства, що охоплює ляпаси, стусани, штовхання, щипання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, завдання побоїв, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру [3].

Психологічне насильство – форма домашнього насильства, що містить словесні образи, погрози, зокрема щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність спричинили у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи [3].

Економічне насильство – форма домашнього насильства, що охоплює умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг із лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру [3].

Сексуальне насильство – форма домашнього насильства, що містить будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи

чи статевої недоторканості особи, зокрема вчинені стосовно дитини або в її присутності [3].

Насильство як специфічна взаємодія може мати прямий або інструментальний характер. Із цією особливістю насильницької поведінки пов'язана *типологія агресивних проявів за критерієм впливу мотиваційної складової: імпульсивне насильство* як безпосередня реакція на ситуацію, обумовлену емоційною нестриманістю; *інструментальне насильство*, що використовується як засіб досягнення злочинної мети; *«насильство заради насильства»*, яке є самоціллю, а не засобом досягнення цілей; *змушене насильство* – результат невиконання вимог певного суб'єкта; *насильство як прояв індивідуальної чи групової солідарності*, що реалізує прагнення зберегти або підвищити свій престиж у групі; *«агресивний драйв»*, спричинений перешкодами у цілеспрямованих діях суб'єкта або деструкцією його самооцінки; *насильство через емоційну напругу*, спровоковане комплексом чинників, які здійснюють на суб'єкта шкідливий вплив.

Також можна виокремити *«неочевидні» насильницькі діяння* – ті, що не мають мети заподіяння шкоди і тому не завжди рефлектуються суб'єктом насильства [7]: *«Педагогічне насильство»*, що розгортається в системі виховних відносин, де покарання – це засіб заохочування (адаптивного насильства); його застосування обумовлено закономірностями психіки людини; *«соціалізаційне насильство»*, що виявляється через дію тих же засобів – заохочення та покарання. Воно може бути агресивним (соціальна ізоляція, навмисне ігнорування з боку членів сім'ї) та неагресивним, індіферентним (ресоціалізація, обмеження свободи пересування, байдужість до вибору життєвого шляху близькими); *«інформаційне насильство»* з метою так званого надмірного просвітництва: ознайомлення з позитивними і негативними аспектами життя. Наприклад, суб'єктивним психологічний тиск, коли батько втлумачує синові належну реакцію на силову агресію з боку ровесників; *«самозванницьке насильство»* має багато виражень – від деспотизму ревнивців, «люблячих, які жадають бути коханими», егоїзму, зрадництва і до агресивної непримиренності «принципових» охоронців моралі; *«байдужість як насильство»* виникає щоразу, коли людина (як-от уповноважена особа) зневажає проблемами людей, які залежать від неї; тому її бездіяльність розцінюється контрагентом інтеракції як скоєне зло.

Аналізуючи зареєстровані випадки сімейного насильства, можна вирізнити його особливості [5]: жертвами стають зазвичай жінки і діти; найбільш масовим є психологічне і

фізичне насильство; найчастіше носіями агресії виявляються рідні, а не сторонні особи; насильство в більшості випадків не одиничний акт, а повторюване явище; потерпілі та їхні родичі зазвичай не звертаються в поліцію, а шукають підтримки і допомоги у друзів (але не родичів) або в спеціалізованих організаціях; частота насильства не пов'язана з етнічною чи конфесійною належністю; рівень освіти не корелює з частотою насильства; питома вага душевнохворих серед гвалтівників; насильство трапляється частіше в сім'ях, де шлюб зберігається заради дітей; періодичний характер сімейного насильства, замкнуте коло взаємин із залежними членами сім'ї.

У науковій літературі стосовно теорій, що розкривають природу насильства та агресивного ставлення між членами сім'ї, виокремлюють такі: *ситуаційну модель*; *теорію соціальних змін*; *модель символічної взаємодії*, *соціально-історичну або соціокультурну, системно-сімейну, індивідуально-психологічну* [4].

Ситуаційна модель ґрунтується на тому, що ймовірність виникнення агресії визначається тривалістю і інтенсивністю дії певних ситуативних і структурних змінних. До них належать: фізична, матеріальна, емоційна тощо залежність, соціальна ізоляція, негативні впливи соціального середовища, життєві кризи, емоційне вигорання, соціальна і особистісна стигматизація та ін.

У *теорії соціальних змін* наголошено на тому, що соціальна взаємодія як процес є послідовною зміною заохочень і стягнень, унаслідок того, що деякі особи під час сімейного спілкування завдяки своїм перевагам (реальним або уявним) прагнуть до збільшення своїх винагород і постійного підпорядкування (покори) інших членів сім'ї. Використовуючи їх уразливе становище, а це зазвичай маленькі діти, люди з інвалідністю, особи похилого віку, які є більш безпорадними, залежними і вразливими порівняно з носієм агресії і мають менше варіантів у виборі власної позиції в подальших стосунках, насильник демонструє та здійснює відповідну поведінку, з уваги на свою безкарність.

В основі концепції *моделі символічної взаємодії* лежить твердження, що спілкування між людьми – це безперервний процес обміну інформацією, за якого кожне попереднє висловлювання визначає подальше, в результаті чого для розуміння змісту сказаного необхідно встановлення єдиного шаблону декодування символічного сенсу слів, ролей. Якщо ж такої «згоди» не досягнуто, можливі непорозуміння, несприйняття опонента і, як результат, підвищення ймовірності конфліктів і поява напруженості й агресивності у взаєминах.

Представники *соціально-історичної або соціокультурної теорії* основною причиною домашнього насильства вважають бачення сім'ї як патріархальної інституції, що виступає відповідним джерелом цінностей, традицій та поглядів, що виправдовують нерівність чоловіків і жінок, нерівноцінність їх особистісних статусів. Причини насильства переносяться у соціокультурну площину, сферу суперечностей суспільної свідомості з питань взаємовідносин чоловіка і жінки та їхньої ролі та місця в сім'ї.

У *системно-сімейному* підході сім'я розглядається як особлива соціальна система з притаманним тільки їй цінностями, стосунками, властивостями, що перебувають у динамічних, мінливих, іноді втаємничених зв'язках і відносинах. Сімейна система створюється та функціонує у своєрідній психологічній атмосфері. Члени сім'ї постійно перебувають як під внутрішнім, так і під зовнішнім впливом. Це має і позитивні, і негативні наслідки та може бути причиною домашнього насильства.

Прихильники *індивідуально-психологічної* концепції беруть за основу генетичні і біологічні аномалії людини, які виявляються у недоліках фізичного, інтелектуального розвитку, проблемах емоційного і психічного здоров'я тощо.

2. Чинники домашнього насильства

На домашнє насильство як соціально-психологічний феномен впливає чимало об'єктивних і суб'єктивних чинників. Основними серед них дослідники виділяють такі [1]: духовна деградація суспільства і особистості, нехтування релігійними та загальнолюдськими цінностями, відсутність соціальних ідеалів, криза моральності, стан соціальної аномії, лібералізація статевої моралі; патріархальні, авторитарні сімейні традиції, дотримання хибних гендерних стереотипів; тривала соціально-економічна криза, низька якість життя, алкоголізація населення, вживання наркотиків; руйнація та зникнення позитивних сімейно-шлюбних традицій; поширення неформальних шлюбів та нижчий рівень солідарності, поширеність у ЗМІ пропаганди насильства, жорстокості, сексизму; збільшення кількості неблагополучних сімей, невігластво батьків у сфері сімейного виховання, неготовність до відповідального батьківства; низька культура міжособистих взаємин, комунікації та урегулювання конфліктів у сім'ї; віктимна позиція жертв сімейного насилля, тривале приховування існування проблеми; панування традиційно-стереотипного, а не індивідуального, особисто орієнтованого підходу до розподілу внутрішньосімейних

ролей; небажання або неможливість чоловіка бути годувальником у сім'ї, криза маскуліності; неефективність системи матеріальної допомоги сім'ям, які її потребують, недостатня фахова компетентність соціальних працівників у питаннях гендерної політики, психології, педагогіки, гендерного законодавства та особливостей роботи з сім'єю за умов суспільної кризи.

Крім розглянутих, вагомими чинниками домашнього насильства є: демографічна структура і модель спілкування в сім'ї, психологічна характеристика батьків, психологічні особливості дітей.

Так, до чинників, зумовлених демографічною структурою і моделлю спілкування в сім'ї, входять [5].

1. Неповні та багатодітні сім'ї, які зазвичай перебувають у складних матеріальних умовах, що зумовлюють постійну увагу до проблем харчування, одягу, лікування, надання освіти тощо дітей та викликають у батьків відчуття невпевненості у майбутньому, постійної втоми, психологічного виснаження.

2. Прийомні батьки або наявність вітчима в сім'ї. Загрози сексуального насильства над дівчинкою збільшується в сім'ях з вітчимом, особливо якщо він веде асоціальний спосіб життя, не має твердих моральних настанов.

3. Проблеми між подружжям, що виникають через різний рівень інтелектуального розвитку, соціального і особистісного статусу, сексуальної незадоволеності, емоційної підтримки та інтимної близькості тощо.

4. Перенесення негативного досвіду сімейного виховання батьків у дитинстві на власну сім'ю, на стосунки з дружиною і дітьми.

5. Соціальна, фізична та емоційна ізоляція сім'ї, яка проявляється у відсутності (або прагненні до неї) соціальних контактів та небажанні їх установлювати, підтримувати чи розвивати.

6. Конфліктні або насильницькі відносини між членами сім'ї, відсутність або нерозвиненість відчуттів поваги, емпатії, підтримки тощо.

7. Загроза насильства щодо дитини зростає, якщо хтось із батьків або дитина мають певні фізичні, психологічні та поведінкові особливості, які перешкоджають налагодженню комунікації та взаєморозуміння між ними.

Як доводить соціально-психологічна практика щодо запобігання насильства в сім'ї, потужними є *фактори ризику, зумовлені психологією батьків*, а саме [7]:

1. Якщо батьки мають такі психологічні особливості, як ригідність, домінування, тривожність, роздратованість, низька самооцінка, депресивність, імпульсивність, нерозвинена емпатія, низька стресостійкість, емоційна

лабільність, замкнутість, підозрілість, неадекватна самоідентифікація.

2. Неадекватні соціальні очікування батьків стосовно освіти, професії, майбутнього подружжя тощо своєї дитини.

3. Низький рівень соціальних навичок, який виявляється у відсутності вмінь вирішувати проблеми в соціальних організаціях і установах, вести переговори, залагоджувати конфліктні ситуації, підтримувати офіційні та неофіційні відносини тощо.

4. Проблеми з психічним здоров'ям батьків, що виражається у неадекватному усвідомленні своїх фізичних і психічних можливостей, знань, умінь, навичок, почуттів, якостей, що реалізуються у відповідній поведінці щодо виховання і розвитку дитини.

5. Алкогольна, наркотична, токсикологічна залежність батьків, яка виявляється у психофармакологічних проблемах та афективних проявах: агресивності, гіперсексуальності, дратівливості, порушенні координації, втраті контролю над своєю поведінкою тощо.

6. Емоційна спрощеність і розумова нерозвиненість батьків, які не спроможні адекватно зрозуміти стан, потреби дитини, особливо хворої, перебіг її недуги, необхідність лікування і тому можуть її залишити без необхідної допомоги та підтримки.

До факторів ризику, зумовлених особистістю дитини, входять [8]: небажані діти, виношування й народження яких було дуже складним для матері; недоношені діти, які часто хворіють чи були розлучені з матір'ю; діти, які живуть у багатодітній сім'ї, де проміжки між народженням дітей були невеликими; діти із вродженими або набутими каліцтвами, низьким інтелектом, порушеннями здоров'я; з розладами й особливостями поведінки; із деякими особливостями особистості, як-от: апатичність, замкнутість, надмірна залежність або вимогливість, байдужість, брехливість; зі звичками,

що дратують батьків; із низькими соціальними вміннями та навичками; з особливостями зовнішності, що відрізняє їх від інших або важко переживаються батьками. Кожна з цих особливостей або їх комбінація збільшує вірогідність вияву насильства щодо дітей.

Проведений аналіз визначення сутності, видів, ознак, чинників домашнього насильства як соціально-психологічного явища є надзвичайно важливим, бо дозволяє застосовувати відповідні форми, методи, засоби запобігання та профілактики цієї проблеми.

Висновки

Домашнє насильство – це будь-яке діяння або загроза застосування фізичного, сексуального, психологічного, економічного тощо впливу щодо членів сім'ї, якщо порушуються конституційні права і свободи, що завдає або може завдати моральної та матеріальної шкоди, негативно вплинути на фізичне або психічне здоров'я людини.

Це негативне соціально-психологічне явище сучасності, яке руйнує нормальні сімейні цінності і норми поведінки, сприяє функціонуванню й засвоєнню хибних моральних орієнтацій. Є формою деструктивної соціально-психологічної взаємодії членів сім'ї, що відображає її соціально-психологічний стан і нормативно-ціннісну сферу. Виявляється негативним чинником соціально-психологічного розвитку людини, її нормальної життєдіяльності, що виявляється у виникненні та поглибленні соціально-психологічної, моральної відчуженості, взаємної недовіри і ворожості членів сім'ї, брутальності й жорстокості у спілкуванні та взаємодії, загрози життю та здоров'ю людини.

Перспективи подальших досліджень убагачуються у розкритті психологічних чинників насильства в сім'ї та їх емпіричному дослідженні.

Список використаних джерел

1. Герасіна Л. М. Насильство як соціальна деструкція. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2015. № 1148. С. 35–40.
2. Гончарова Т. В. Насильство дітей у сім'ї: умови, причини й фактори виникнення. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2010. № 4. С. 47–53.
3. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 року № 2229-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.
4. Запобігання насильства в сім'ї / під заг. ред. А. В. Довженко, А. Й. Присяжнюк, В. А. Ганцора. Київ : ТОВ НОВА, 2004. 136 с.
5. Максимова Н. Ю., Мілютіна К. Л. Соціально-психологічні аспекти проблем насильства. К., 2003. 337 с.
6. Соціальна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї: навч.-метод. посібник. (в двох томах). Том 1. / за заг. ред. О. М. Бандурки, К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної, Київ : Україна, 2011. 171 с.

7. Повалій Л. В. Концептуальні підходи до аналізу насильства в сім'ї. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: збірник наукових праць. Вип. 14. Кн. 1. Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д. Г., 2010. С. 358–367.
7. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: навч. посіб. Київ : ДЦССМ, 2002. 132 с.
8. Юрків Я. І. Насильство дітей у сім'ї як соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2013. Вип. 28. С. 185–189.

References

1. Herasina, L. M. (2015). Nasylstvo yak sotsialna destruktsiia [Violence as social destruction]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya «Sotsiologichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody» (Bulletin of VN Karazin Kharkiv National University. Series "Sociological research of modern society: methodology, theory, methods")*, 1148, 35–40 [in Ukr.].
2. Honcharova, T. V. (2010). Nasylstvo ditei u simi: umovy, prychny y faktory vynyknennia [Domestic violence against children: conditions, causes and factors]. *Sotsialna pedahohika: teoriia ta praktyka (Social pedagogy: theory and practice)*, 4, 47–53 [in Ukr.].
3. Pro zapobihannia ta protydiu domashnomu nasylstvu: Zakon Ukrainy vid 7 hrudnia 2017 roku № 2229-VII [On preventing and combating domestic violence: Law of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (Information of the Verkhovna Rada)*, 5, St. 35 [in Ukr.].
4. Dovzhenko, A. V., Prysiazhniuk, A. Y., & Hantsiura, V. A. (Ed) (2004). Zapobihannia nasylstva v simi [Prevention of domestic violence]. K.: TOV NOVA [in Ukr.].
5. Maksymova, N. Yu., & Miliutina, K. L. (2003). Sotsialno-psykhologichni aspekty problem nasylstva [Socio-psychological aspects of the problems of violence]. K. [in Ukr.].
6. Bandurky, O. M., Levchenko, K. B., & Trubavinoi, I. M. (Ed.) (2011). Sotsialna i korektsiina robota z osobamy, yakі vchynyly nasylstvo v simi [Social and corrective work with people who have committed domestic violence]. K.: Ukraina [in Ukr.].
7. Trubavina, I. M. (2002). Sotsialno-pedahohichna robota z neblahopoluchnoiu simieiu [Socio-pedagogical work with a dysfunctional family]. K.: DTsSSM [in Russ.].
8. Yurkiv, Ya. I. (2013). Nasylstvo ditei u simi yak sotsialno-pedahohichna problema [Domestic violence as a socio-pedagogical problem]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya «Pedahohika, sotsialna robota» (Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series "Pedagogy, social work")*, 28, 185–189 [in Ukr.].

Стаття: надійшла до редакції 22.06.2020
прийнята до друку 28.09.2020

The article: is received 22.06.2020
is accepted 28.09.2020